

הרב נתן שפירא

בגדר מצות זכור ובעניין מלחמת ה' בעמלק

סימן א - מצות זכירת מעשה עמלק

זכירה ומחיה

שהרעו לישראל ולהקב"ה ולא שייך להמחייה, וצ"ב למה לא מנוהו הגאונים.

וי"ל עפ"ד הרמב"ן (סוף תצא) 'והנכון בעיני שהוא לומר שלא תשכח מה שעשה לנו עמלק עד שנמחה את שמו מתחת השמים, ונספר זה לבנינו ולדורותינו לומר להם כך עשה לנו הרשע, ולכן נצטוונו למחות את שמו'. דהיינו שמבואר בדבריו דענין מצות זכירה מעשה עמלק היא גופא בשביל המחיה שנזכור מעשיו כדי שנזכור למחותו וכן מבואר ברמב"ם ובחינוך, וא"כ י"ל דלכן אינו נמנה בפנ"ע דהוא מחלקי המצוה דמחיה וכמו דהל"ת דלא תשכח אינו נמנה כיון דלחיוזוק העשה הוא כמו כן וכ"ש נאמר על העשה דזכור שאינו נמנה מטעם זה דהוא חלק ותוספת על המצוה דמחיה.

וכ"כ הגריפ"פ שם ומביא מהפסיקתא רבתי (פי"ב) שכתב וז"ל 'היו זכורים לו למחות את שמו מן העולם' ושם האריך עוד כמה פעמים בכאלו לשונות. והגריפ"פ מבאר דס"ל להבה"ג שהמצוה דזכור בפה הוא לעורר אחד את השני ולזרוז וכמש"כ הרמב"ם בספה"מ וז"ל 'ונעורר הנפשות במאמרים להלחם בו ונזרו העם לשנוא אותו', ולכן הוי רק תוספת במצות מחיה. וצ"ל דהא דבעי מצוה מיוחדת שלא לשכוח לקיים המצוה וגם זירזו במצות עשה על זה, הוא משום שהוא דבר קשה לעשות מלחמה ויש בה ענין פיקוח נפש וכל המצוה הוא רק משום שנאת אבותיו ולכן צריך הרבה חיזוק וזכירה בזה.

ב] אמנם בספרא (בחקתי) איתא זכור לא תשכח יכול בלב ת"ל לא תשכח הרי שכתת

א] בספר המצוות להרמב"ם (עשין קפח וקפט, ל"ת נט) והבאין אחריו (הרמב"ן וחינוך ושאר מוני המצוות) מנו ג' מצוות בענינו של עמלק. א' מצות מחיית עמלק שנא' תמחה את זכר עמלק, ב' מצות עשה של זכירת מעשה עמלק שנא' זכור את אשר וגו', ג' מצות ל"ת של לא תשכח. אבל הבה"ג מנה רק מצות מחית עמלק ולא מצות זכירה ולא הלאו דלא תשכח. והרס"ג כתב 'זכר המזנבים בעדרי' ויש לעיין אם כוונתו הוא למצות זכירה וגרסי' זכר בחולם או דגרסי' זכר בצירי וקאי על מצות תמחה, ובאזהרות על עשרת הדברות כתב 'מחו זכר המזנבים בעדרי' ואולי צריך לגרוס כן נמי הכא, וכן נראה מדמנהו במנין הפרשיות ולא במנין העשין, ונמצא דגם הוא מנה רק מצות מחיית עמלק וכמו הבה"ג.

וכתב הגרי"פ פרלא (בביאור הרס"ג עשה נט ועי' גם מש"כ בפרשה סא) דהטעם דלא מנו הלאו דלא תשכח הוא משום דהוי חלק ממצות תמחה, דלא תשכח קאי על והי' בהניח וגו' תמחה וגו' ועז"א לא תשכח מלמחותו, וכיון דהוי מענין מצוה א' אינו נמנה בפנ"ע. ועיי"ש שמביא מהאב"ע (בספרו יסוד מורא ובפר' כי תצא) שכתב דכל מקום שהלאו בא רק לחיזוק העשה ואין בו תוספת דין אין מונין אותו בשניים.¹ וכ"כ הרמב"ן (קידושין לד.) לגבי מצות מעקה והלאו דלא תשים דמים, וא"כ לכאורה מצות תמחה ומצות לא תשכח אחד הוא. והנה זה מיישב רק את הל"ת דלא תשכח ולא את העשה דזכור דהוא שיזכור מעשה עמלק

1 לשונו של האב"ע הוא ד'אינו ל"ת' אבל לכאורה כונתו הוא לגבי מנין המצוות וכמסקנת הגריפ"פ.

ומ"מ משמע שיש כאן מצוה מיוחדת לעורר השנאה ולא סתם לזכור למחות. ויש מקום לומר דהמצוה לפי זה הוא עצם הדבר שיעורר השנאה וחילוק גדול יש בין אם הורגו מתוך שנאה להורגו שלא מתוך שנאה, וכן עשה שמואל כמו שנאמר 'ויספ' שמואל את אגג', שהרגו מתוך שנאה באכזריות גדולה.

והרמב"ם כתב עוד דשמואל לפני שצוה על מצוה זו זכר תחילה מעשהו הרע. ואיני יודע אם הכונה הוא דרצה לעורר האיבה שיקיימו ישראל מצות מחה תמחה וכמשמעות הרמב"ם דמטרת הזכרון הוא לעורר האיבה, או דיש מצוה לאומרו לפני קיום המחייה⁴, דכיון דהמצוה הוא לעורר האיבה לכן יש מצוה מיוחדת לעשות זה בשעת מלחמה כדי שיהרגנו מתוך איבה. והגר"ז⁵ מדייק מהא דאמר שמואל בעת שהרג את אגג 'כאשר שיכלה נשים חרבך כן תשכל מחרב אמך' דהריגתו היה מדין רוצח ולא מדין מחיית עמלק, ומבאר הטעם למה באמת לא היה שם דין מחיית עמלק, וקשה לי דא"כ למה הרגו באופן אכזרי דאין זה הדרך שהורגים את הרוצח. אמנם להנ"ל י"ל דכיון דעורר שנאתו ממילא דגם כשהורגו מדין אחר יהרגו באופן אכזרי כי זהו המצוה לעורר האיבה עליו. ולגופו של דבר עי' פסיקתא רבתי סוף פי"ג שביאר הפסוק באופן אחר דכאשר שיכלה וגו' קאי על מעשה עמלק ולפי דבריו הרגו מדין מחיית עמלק, ולפי"ד יש לבאר שמה שאמר כאשר שיכלה נשים הוא מדין הנ"ל לזכור מעשה עמלק לפני הריגתו.⁵

הלב אמור מה אני מקיים זכור הוי שונה בפך, ובספרי (כי תצא) איתא זכור בפה ול"ת בלב, ומבואר דלא תשכח הוא מעניין מצות זכור שלא תשכחה ותזכרהו בפה והיינו שלא תשכח מעשה עמלק ולא קאי על מחיית עמלק, וכן כתב הרמב"ם (ל"ת נט וכן הוא במלכים ה) דלא תשכח קאי ג"כ על מעשה עמלק שלא נשכח מה שעשה עמלק.² ומשמעות הספרא שכתב שתהא שונה בפך דהמצוה הוא עצם הזכירה בפה ולא דוקא לעורר אחד את השני וא"כ נראה דזכירה הוא מצוה בפני עצמו, וכן נראה ממה שהוצרך התורה להזהיר כ"כ על זכירת מעשה עמלק בעשה ול"ת משמע דזכירת מעשה עמלק הוא ענין בפני עצמו ולא מסתבר לומר דכולהו משום לתא דמחייה היא, וא"כ זה מורה כשיטת הרמב"ם דהמחיה והזכירה ב' מצוות הם.³

גדר המצוה דזכירה

ג] ועי' רמב"ם (מלכים ה) שכתב ומצות עשה לזכור תמיד מעשיו הרעים ואריבתו, כדי לעורר איבתו, שנאמר זכור את אשר עשה לך עמלק, מפי השמועה למדו זכור בפה לא תשכח בלב, שאסור לשכוח איבתו ושנאתו. וכן האריך בסה"מ דמצות זכור וגם מצות לא תשכח הם מצוה לזכור מעשיו בלב ובפה כדי לעורר השנאה, ויש נוסחאות בהרמב"ם שאין הגרסא שתהא שונה בפך אלא שתהא שנאתו בפך, דהיינו שלמד דהמצוה הוא להזכיר מעשיו ולעורר השנאה בפה. והנה גם בדבריו מבואר דמטרת השנאה הוא שנזכור למחותו כמש"כ 'ונעורר הנפשות במאמרים להלחם בו',

2 וכתב הגר"פ דעדין י"ל כשיטת הרס"ג דכל שיש בו עשה ול"ת והעשה הוא העיקר נמנה רק כעשה, וכאן העשה הוא העיקר שמוסיף בפה, והרמב"ם ודעימ' שמנו אותן לשנים משום דס"ל דבכל מקום מונין עשה ול"ת לשנים.

3 ובפסיקתא שם כתוב עוד 'אמר להם הקדוש ברוך הוא בני אין לכם אלא להיות קוראים פרשת עמלק בכל שנה ומעלה אני עליכם כאילו אתם מוחים שמו מן העולם', ומדנחשב הקריאה כמחיה מבואר דיסוד המצוה של קריאה הוא המחייה, ומצד שני כיון דתלה המצוה בקריאת פרשת עמלק משמע דהמצוה הוא עצם הקריאה ולא מה שצריך לעורר אחד לחבירו וכמו שדייקנו בהספרא, אבל אינו מוכרח.

4 ואולי הוא ע"ד מה שמבואר בספרים שצריך לעשות כל מצוה במחשבה דיבור ומעשה.

5 כ"כ בספר ירח למועדים ס"ז, עוד הביא שם דהוא ב' דעות בילקוט שמעוני שמואל רמז קכ"ג.

מחמלתו עלינו לנקום החמס שעשה לנו ושלא היה ירא ממנו יתעלה כך נצטוינו בזכירת מה שעשה למרים להשמר מלשון הרע שלא יבואנו ככה'. ומבואר בדברי הרמב"ן דהמצוה לזכור מה שעשה עמלק אינו בשביל שנעורר השנאה וכדי שנזכור למחותו אלא הוא כדי לידע גדלות הבורא וחמלתו עלינו שנוקם החמס שנעשה לנו, ולפ"ז פשוט הוא דביותר יהיה ראוי לזכור דבר זה לעתיד לבא אחר שיתקיים, ויתעצם הדבר ביתר שאת בינו נא ישועות אחרונות דהרי כל הזכרון שלפני הישועה הוא ע"ש הישועה וכ"ש אחר הישועה.⁶

ה) ולכשתימצי לומר יש כאן מחלוקת יסודית בענין מצות זכור, דהרי אם נדייק בדבריהם נראה דלהרמב"ם המצוה שייך להא דאנחנו מצווים תמחה את זכר עמלק, וכדי שנזכור לקיימו מצוין אנו לעורר איבתו ושנאתו, ולהרמב"ן המצוה שייך למלחמת ה' בעמלק ולהא דכתיב כי מחה אמה את זכר עמלק, והמצוה הוא שנדע על מה ולמה יבא דבר זה.

וכדברי הרמב"ן מדויק בפסוק, דכתיב (יז טו-טז) ויבן משה מזבח ויקרא שמו ה' ניסי ויאמר כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק וגו' דהיינו שמשו הודה על ההבטחה שעתידי הקב"ה למחות את עמלק ואמר ה' הוא ניסי והסביר את הדבר ואמר כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק, דהיינו שיש כאן הודאה מיוחדת על זה שהקב"ה הבטיח לנקום בעמלק ולהיות מלחמתו בו לדור דור. ובודאי דגם הרמב"ם מודה לזה, אלא דס"ל דאין זה המצוה דזכור, ולהרמב"ן זהו גופא המצוה דזכור. ועוד יתבאר הדבר ביתר שאת להלן.⁷

ד) ועי' חינוך שכתב דמצוה זו אינה נוהגת בנשים משום דלאו בני מלחמה הם, והק' המנח"ח וז"ל 'מי עמד בסוד ד' ית' אם הטעם מחמת הנקמה דאפשר גזה"כ שנזכור שנאתו מאיזה טעם ואנחנו אין יודעים ואפשר אף בביאת משיחנו שיכרת עמלק מכל וכל ולא יהי' זכר להם מ"מ הזכירה יהי' תמיד מ"ע לזכור ולא לשכוח ע"כ צ"ע דפוטר נשים ממ"ע זו' עכ"ד, פי' דהמנחת חינוך מצד דדלמא מצות זכירת מעשה עמלק אינו שייך למצות המחיה כלל וכלל ודלא כהראשונים שהוזכר לעיל, ואינו מבאר על מה בא המצוה אלא כתב דמי בא בסוד ה'. ומצאתי הדברים מפורשים בהפייט שאומרים ביוצרות לשבת זכור: 'ובת קול תצא ממעונות ותפוצץ בכל המחנות, זכרון דברים להגיד ולענות, אל תזכרו ראשונות בינו נא ישועות אחרונות, והזכירו זכר רננות, עמלק אשר בא ועיות מחנות והקר אתכם בפני בנות ויצא לו שם בכל המדינות, ראו עתה זאת לתנות איך נמחה בכתף בכל פנות, וכו' וידע כל פעול כי לא שכחת ויבין כל יצור כי שמם שיכחת ושעיר ושריו אז ויכחת ועמלק וטפסריו הוכחת ואתם במשפט נתוכחת ויזכרו עם אשר זכרת כי לטובה אותם זכרת וכו', ע"כ. ומבואר בהפייטן דגם אחר שבא הישועה ואחר שכבר נמחה זכר עמלק עדיין יתקיים זכרון דברים להגיד ולענות והזכרון הזה הוא לזכור מעשה עמלק ואיך שקיים הקב"ה כי מחה אמה את זכר עמלק.

והדבר יתבאר היטב עפ"ד הרמב"ן בספה"מ (שכחת עשין ז) בענין זכירת מעשה מרים, שכתב וז"ל: 'והנה כאשר נצטוינו בזכירת מה שעשה לנו עמלק כדי לדעת שלא על חנם ימחה ה' יתע' שמו רק

6 וצ"ע איך הוא מתאים עם דברי הרמב"ן שהובא לעיל.

7 עוד ראיתי טעם אחר בביאור מצות זכור מובא במלאכת שלמה (מגילה פ"ג מ"ד) שהביא מספר חן טוב וז"ל ובזה נתרץ למה אנחנו בגלותינו מצווין לקרות פרשת זכור בצבור מן התורה כיון שאין אנו יכולין לעשות עמו רעה אמנם הכונה היא לזכור הגורם שהוא העון ונשוב לה' שהרי גם בבוא משיח צדקנו תשאר מצות זכור קיימת שהיא א' מתרי"ג מצות והרי נמחה עמלק מהעולם א"כ מה לנו לזכרו עוד אלא ודאי הוא כמו שכתבנו לזכור את הגורם ביאת עמלק שזאת היתה לו לעמלק תמיד שלא בא על ישראל אלא ע"י תביעת עון

סימן ב - מצות מחיית עמלק

שלש מצוות נצטוו

מהאויב הגדול שהוא עמלק בעצמו ולכן הוצרך למלך מכי יד על כס דהסדר הוא העמדת מלך ומלחמת עמלק ואחר מלחמת עמלק דאיכא הנחה מכל האויבים שייך מצות בנין בית הבחירה. ואע"ג דמצות מלחמת עמלק הוא ג"כ רק אחר הנחה מהאויבים מ"מ אין זה סדר במצוות שנתחייבו משא"כ הנחה מהאויבים שנאמר בבנין בית הבחירה הוא סדר במצוות דהרי צריך שיקיים קודם מצות מלחמת עמלק.

ולפ"ז יש ליישב הא דיהושע לא קיים מצוה זו אע"ג דכתיב ושים באזני יהושע וכתב הילקוט (יל"ש רמז רס"ו) מגיד שבאותו היום נמשח יהושע פ"י שמשחו למלכות, וודאי דהסיבה שנמשח אז למלכות הוא משום מלחמת עמלק שהיה תלוי בו וצריך מלך, וא"כ למה כשנכנס לארץ לא קיים מצוה זו, אלא דכיון דגרם החטא ולא זכה למצב של בהניח לכן לא קיים גם מלחמת עמלק (וכ"כ הרמב"ן סוף בשלח). וכן אפשר ליישב למה הוצרך שאול לנבואה מפורשת לעשות מלחמת עמלק והרי כך הוא הדין דאחר העמדת מלך מחוייבים במצות הכרתת זרע עמלק, וי"ל דכיון דלא היה עדיין הנחה מהאויבים בשלימות לכן לא היה מצווה בזה.⁸ [וי"ל דזהו גם כונת הרמב"ם בהקדמה לפיה"מ כשמפרש החיוב לשמוע לנביא בכל הדברים אפי' כשמצווה על דבר שאין בו מצות התורה נתן דוגמא כגון שיאמר הלחמו על עיר פלונית או אומה פלונית עכשיו, כמו שצוה שמואל את שאול להלחם בעמלק אז, וכונתו דמה

[ו] איתא בגמ' (סנהדרין כ:): תניא רבי יוסי אומר שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה, ואיני יודע איזה מהן תחילה כשהוא אומר כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק הוי אומר להעמיד להם מלך תחילה ואין כסא אלא מלך שנאמר וישב שלמה על כסא ה' למלך, ועדיין איני יודע אם לבנות להם בית הבחירה תחלה או להכרית זרעו של עמלק תחלה כשהוא אומר והניח לכם מכל אויביכם וגו' והיה המקום אשר יבחר ה' וגו' הוי אומר להכרית זרעו של עמלק תחלה וכן בדוד הוא אומר ויהי כי ישב המלך דוד בביתו וה' הניח לו מסביב וכתוב ויאמר המלך אל נתן הנביא ראה נא אנכי יושב בבית ארזים וגו'. ע"כ.

ויש להקשות דהרי כמו דלענין בנין בית הבחירה כתיב והניח לכם מכל אויביכם גם לענין הכרתת זרע עמלק כתיב והיה בהניח ה"א לך מכל אויבך מסביב, וא"כ נילף מהתם ולמה הוצרכו להדרשא דכי יד על כס, אלא ע"כ דהנחה מהאויבים אינו שייך להעמדת מלך וגם בלי מלך שייך הנחה מהאויבים וא"כ מנלן דמה שנאמר בבנין בית הבחירה שייך לזה. וצ"ל דהנחה מהאויבים שהוזכר בבנין בית הבחירה קאי גם על מלחמת עמלק גופא שהרי הוא הראש לכל האויבים משא"כ הנחה מהאויבים הנאמר במחיית עמלק הוא בע"כ חוץ

וכו' עכ"ל. ובשם הגר"א קוטלר ראיתי שמדייק הכי מהמדרש (פסיקתא רבתי פ"ג) דאיתא התם שהיה ראוי לומר זכור את אשר עשו ישראל ברפידים אלא שלא רצה משה לביישם ואמר זכור את אר עשה לך עמלק שיבינו לבד למה בא עליהן דבר זה, ומבואר שדברי משה זכור את אשר עשה עמלק הוא לעורר לבבות בני' וליסרם על החטא שגרם לביאת עמלק. והנה ענין זה הוא ע"ד זכור את אשר עשה למרים, וע"ד לא תנסו כאשר ניסיתם במסה, ואחרי מות שני בני' א וכמבואר ברש"י שם, ומ"מ צ"כ למה בא מצוה מיוחדת על זה, ועוד צ"ע במה שאמר דשייך גם לעתיד וכי לעתיד כשיתבטל יה"ר מן העולם נצטרך לזכירה זו.

8 שוב ראיתי מובא דכע"ז כתב הנצי"ב בעמק הנצי"ב על הספרי פר' ראה פסקא ט"ו.

איסור במות אבל מדוד מוכרח דקאי על בנין ביהמ"ק דייקא.

גדר מצות מחית עמלק

ח] והנה יל"ע בסוגיא זו אם הוא דין סדר וקדימה בעלמא דג' מצוות מוטלות עליהם בבת אחת בכניסתן לארץ והשאלה הוא איזה קדים, או שהוא זמן בהמצוה דאין זמנו של השני עד אחר הראשון, ונפ"מ אם אינם יכולין לקיים הראשון אם פטור גם מהשני. ולפי מה שביארתי דהא דמלחמת עמלק קדים לבנין בית הבחירה הוא רק מצד מה שיש בו הנחה מהאויבים א"כ אינו אלא סדר ואינו מעכב אלא שעצם ההנחה מהאויבים כן מעכב דלא נתחייבו במצות בנין ביה"ב עד שינחו מהאויבים, ומ"מ אולי י"ל דהסדר דוקא הוא ומשום שאין הכסא שלם עד אחר הכרת זרע עמלק וכיון שבית הבחירה יש בו מענין כסא השם שהוא מקום השראת שכינתו צריך קודם קיום של הכרת זרע עמלק.

אמנם הדין הראשון לכאורה תלוי הוא במח' ראשונים אם הוא רק סדר בהמצוה או הוא משום דהמצוה מוטלת היא על המלך. דהנה עי' רמב"ם במנין המצוות בסיום מצוות עשה שכתב וז"ל 'וכשתשתכל כל אלו המצוות שקדם זכרם הנה תמצא מהם מצות שהם חובה על הציבור, לא לכל איש ואיש, כגון בנין בית הבחירה והקמת מלך והכרתת זרעו של עמלק, וברור הוא (וכ"כ החינוך) שמקורו של הרמב"ם הוא מסוגיא זו, וס"ל דג' מצוות שנצטוו ישראל היינו שנצטוו הציבור ולכן יש בזה סדר, ושאינו הוא משאר מצוות שנאמרו להיחיד או בזמן אחר ולא שייכים למסגרת זו. ולפ"ז נראה שלמד דאינו אלא סדר ולא זמן בהמצוה ולכן מוכרח דהוא מצוה המוטלת על הציבור דאל"ה מה שייך סדר בהמצוות והרי אינם

שציווהו להילחם אז לא היה מצות התורה ומשום דלא היה עדיין בהניח⁹].

ז] אמנם קשה דהגמ' מביא מקור מהא דדוד טרח בבנין ביהמ"ק אחר הנחה מהאויבים, והרי פירכתו בצידו דלא קיים עדיין כריתת זרע עמלק ואעפ"כ טרח בבנין בה"מ, ועי' מהרש"א דוה' הניח לו מסביב קאי על מלחמת יואב שהכרית כל זכר באדום ומבואר בגמ' (ב"ב כא) דקאי על עמלק, ולפ"ז נראה דהא דהביא הגמ' מהכתוב בדוד ולא סגי בפסוק מפורש שבתורה הוא משום דבתורה אינו מבואר להדיא דקאי גם על הנחה מעמלק אבל אצל דוד הרי הניח לו מעמלק. אלא שעדיין קשה דהרי לא נתקיים תמחה את זכר עמלק לגמרי, והא קמן דעדיין איכא עמלקים בעולם, ונראה לומר דכדי לבנות ביה"ב סגי בהנחה מעמלק במה שהוא בגדר אויב ולא צריך כריתת זרעו ממש דהרי הקדימה של מלחמת עמלק לבנין ביהמ"ק ילפי' לי' מוהניח לכם מכל אויביכם וא"כ סגי באם נחשב הנחה מהאויבים, וכיון שאלו שנשארו מהעמלקים נתבלבלו בין האומות ואינן מצוין עוד לישראל אע"ג דיש מצוה עדיין בהריגתם מ"מ אינו קדום למצות בית הבחירה דאינו בגדר דין הנחה מהאויבים. ולפ"ז י"ל בדרך אחר דלא כהמהרש"א דבאמת מלחמת עמלק כבר נתקיים בימי שאול ומה שהכרית דוד כל זכר באדום היה רק שיריים ולא היה נצרך לעיקר דין בנין בית הבחירה, ודוד חיכה בבנין בית הבחירה עד שהניח לו ה' מכל אויביו ולא דוקא משום מלחמת עמלק, והראי' שמביא הגמ' הוא רק דבעי הנחה מכל אויביו ולא על עצם ענין מחית עמלק דזה באמת היה כבר. וכך או כך י"ל דהא דאינו מספיק הפסוק שבתורה הוא משום דשם אינו מוכרח דקאי על בנין בית הבחירה די"ל דקאי על

9 אמנם נראה דגם אם נימא דהיה גם אז קיום של מצות התורה עדיין היה בו גם מצוה מיוחדת של נביא דהרי היו שם פרטי דינים מיוחדים שאינם שייכים לעיקר המצוה, וגם עיקר התביעה על שאול היה מה שעבר על מצות הנביא כמבואר בהפוסקים, וא"כ זהו הביאור בהרמב"ם.

לכאורה קשה הגמ' הנ"ל דמשמע דג' מצוות נצטוו ישראל והוא מצוה על כללות ישראל. וצ"ל דיש ג' מצוות כלליות שצריכים להיעשות כשיכנסו לארץ לשלימות הצביון של כלל ישראל, וכללות ישראל נצטוו בזה שיעמידו מלך שהוא ילחום מלחמת עמלק ולמעשה מוטל הוא על המלך אלא שבשורשו שייך הוא לצביונו של ישראל שיהיה מלך יושב על כסא ה' ושיאבדו את הרע מן העולם ושיבנה בית הבחירה להשראת השכינה בתוכינו.¹¹

ונראה בביאור המחלוקת שנחלקו בגדר מצות מחיית עמלק דהרי בפרשת בשלח כתיב כי מחה אמחה את זכר עמלק ומלחמת ה' בעמלק דהיינו דמלחמת עמלק הוא מלחמה ששייך להקב"ה, ומאידך בפרשת כי תצא נצטוינו אנחנו למחות את שמו שנאמר תמחה את זכר עמלק, וס"ל להרמב"ם דב' דינים הם דאמנם שיש מלחמה לה' ונשבע בכסאו שימחה את זכר עמלק מ"מ נצטוינו גם אנחנו למחות את שמו, ולכן נצטוו בו ישראל ככל המצוות המוטלות על כולם, אבל הרמב"ן והיראים ס"ל דדין א' הוא והמלחמה הוא לה' והדרך שיקיים הקב"ה הבטחתו הוא ע"י המלך שהוא היושב על כסא ה' והוא שליח ה' בעולם לערוך מלחמותיו ולכן נצטוה בו המלך דייקא.¹²

שייכים זל"ז דזה מוטל על הציבור וזה על היחיד וע"כ דשניהם מוטלים על הציבור, אבל אילו היה זמן בהמצוה היה אפשר שאע"ג דזה מוטל על הציבור וזה מוטל על היחיד מ"מ לא נתחייבו הציבור במצוותם עד אחר שקיים היחיד את דינו. ובביאור טעמא דקרא י"ל דמטצדקי המלחמה הוא כשיש מלך ויש לו צבא מסודרת וכיון דמחויבים בשניהם לכן עדיפא שקודם יקימו מלך ואח"כ ילכו למלחמה.

ט) אבל היראים (מצוה תלה) למד מסוגיא זו דהוא מצוה המוטלת על המלך ביחוד וז"ל 'למדנו מכאן שמצוה למחות זכר עמלק על המלך מוטלת ולא על שאר ישראל וכה פירוש המקרא כי יד על כס יד דהיינו מלכות אז תתקיים מלחמה לה' בעמלק' עכ"ל. ועי' גם ברמב"ן (בשלח) שכתב בדומה לזה וז"ל 'ויש מפרשים כי כאשר תהיה יד על כסא ה' תהיה מלחמה לה' בעמלק וכן תהיה מדור לדור, והענין כי כאשר יהיה מלך בישראל יושב על כסא ה' ילחם בעמלק, והוא רמז לשאול המלך הראשון, וכן מדור דור לאמר כי כל מלך בישראל חייב להלחם בהם עד שימחו, וגם זה מדרש הגמרא שאמרו כשהוא אומר כי יד על כס יד מלחמה לה' בעמלק מדור דור, הרי להעמיד עליהם מלך תחלה'.¹⁰ ולפי היראים מפורש דהמצוה מוטלת היא על המלך ולא על העם, וא"כ

10 וכדברים האלו בערך כתבו גם החוקני והטור הארוך.

11 וראוי להוסיף דבחינוך מבואר דהא דאמרין דמוטלת היא על הציבור אינו בא למעט את היחיד מהחייב במצוה זו אלא דכיון דאין לאל ידם לקיימו מוטל הוא על הציבור, וא"כ י"ל דלא פליגי הרמב"ם והיראים כלל דגם הציבור אינו מוטל עליהם אלא כשיש להם מלך וצבא מסודרת. וצ"ל דמה שאמר הרמב"ם ולא על כל איש ואיש פירושו עפ"ד המנח"ח דהחייב הוא גם במקום סכנה דהרי כל מלחמה הוא סכנה, וי"ל דהיינו דוקא הציבור אבל היחיד אינו מחויב לסכן עצמו וכל זה הוא חידושי דינים גדולים ואינו יודע המקור לזה. ופשוט משמעות הרמב"ם אינו כן. ויש להביא גם רא' מדבריו (מלכים ה ד-ה) דעיי"ש שכתב לענין ז' עממין 'כל שבא לידו א' ולא הרגו הר"ז עובר בל"ת שנא' לא תחיה' ולענין מלחמת עמלק לא אמר כן, והביאור הוא דהוא מצוה על הציבור משא"כ ז' עממין, ולכן גם לא כתב ז' עממין כשמנה המצוות שהם על הציבור. [ועי' בהג' ריפ"פ שמעורר דכיון דהרס"ג מנה למצות מחיית עמלק במנין הפרשיות ע"כ דס"ל דחובת ציבור הוא, ושהב"ג מנאו במנין העשין וצ"ל דס"ל דמוטל הוא על כל יחיד ויחיד כדעת החינוך].

12 ועי' פסיקתא רבתי (סוף פ"ג) שאלו ישראל הקב"ה לנו הוא למחות את שמו אמר להם אין גלוי וצפוי לפני כשאמסרנו ביד שאול שישיר מזרעו לכן אני מצוה אתכם תמחה. וראיתי מי שפירש דמוכח מכאן דאינו מצוה על המלך אלא על ישראל וכונתו דאני מצוה אתכם ולא מלכם, ולא נראה לי פ"י זה, אלא כונתם הוא דלכן נצטוינו במצות תמחה ולא סגי בהמלחמה לה', כי יתכן שנריע ונקלקל כמו שעשה שאול לכן צריך ציווי מיוחד שלא נקלקל.

מעשה עמלק ושים באזני יהושע כי הרי הוא המכניסם וכדי שהוא יצוים על מחייתו, כי מחה אמה וז"ל רש"י 'לכך אני מזהירך כן, כי חפץ אני למחותו' דהיינו דמשום שאני חפץ למחותו לכך אני מצווך בזכירתו ובמחייתו, ונראה דכן הדבר יתפרש גם להרמב"ם דמה שהקב"ה רוצה למחותו הוא הסיבה שציוונו בפרשת זכור שהוא קיום המצווה דמחיית עמלק.

והנה היראים והרמב"ן כתבוהו בלשון פירוש ונבואה שכייה מלך אז יהיה המלחמה לה', וק' דלפ"ז אינו ברור בכלל מהיכן לקחו דהמצוה מוטלת על המלך, והרי דלמא רק אז הגיע זמנו של הקיום אבל לא שהמצווה מוטלת על המלך ביחוד, וגם מה שאמר הרמב"ן שכל מלך בישראל חייב להלחם בהם יש לפרשו משום דהמלך שיש בו הכח והממשלה יכול לעשותו ולכן חייב הוא לעשותו אבל ה"ה שכל מי שבדודו לפעול בעשייתו חייב הוא בזה. ומ"מ בהיראים מפורש דהוא מצות המלך. אבל לדברינו מבואר היטיב דודאי עצם הענין נאמר בלשון עתיד ונבואה דכשיהיה מלך בישראל יתקיים מלחמת ה' בעמלק אלא דס"ל דזהו כל המצוה שהוא מלחמת ה' בעמלק ולכן ממילא דאינו נוגע אלא כשיש מלך יושב על כסא ה'.

בי יד על כס

יא] והנה מה דכתיב 'כי יד על כס יה' ודרשינן ל' שהמלך (אין יד אלא מלכות) יושב על כסא ה', מבואר היטיב לפי הרמב"ן דהיינו משום דהמלך הוא שליח ה' במלחמה זו לכן נקט ענין המלכות בלשון זה שהוא יושב על כסא ה', אבל לפי הרמב"ם שהוא רק דין דמצות העמדת מלך קדים למצות הכרתת זרע של עמלק יש לדקדק למה דקדק הפסוק לומר הדין דבעי מלך בנוסח זה שיושב על כסא ה' דייקא. ומשמעות הדברים הוא דהוי תנאי דלאו בכל מלך איירי אלא דוקא במלך היושב על כסא ה', וא"כ משמע דיש מלך שאינו יושב על כסא ה' וצ"ב גדר

י] ולכשנכתובנו בדבר נראה שהרמב"ם והרמב"ן אזלי לשיטתייהו, דהרמב"ם ס"ל דמצות זכירת מעשה עמלק מטרתו הוא לעורר האיבה וכדי שנזכור לקיים את המצוה דמחיית עמלק כהלכתו, וע"כ מוכרח דהמחייה מוטלת על הציבור דאל"ה למה מחויבים אנו לזכור כדי למחות אם אין אנו מצוים בכלל במחייתו. וביאור הדבר הוא ג"כ בהכרח כנ"ל דהרי כיון דכתיב מלחמה לה' בעמלק ונשבע הקב"ה על זה שימחה את שמו ובודאי יתקיים הדבר א"כ למה נצטוונו לזכור מעשיו כדי שנזכור למחותו והרי גם אם נשכח יקיימנו הקב"ה, אע"כ דמצות מחייה הוא מצוה נפרדת המוטלת עלינו ולא שייך למלחמת ה' בעמלק ולכן נצטוונו לזכור מעשיו כדי שנזכור למחותו. אבל הרמב"ן ס"ל דכל המצוה דזכירה הוא שנדע למה נשבע הקב"ה למחות את זכר עמלק וא"כ כולו שייך למלחמת ה' בעמלק וא"כ גם המצוה דתמחה את זכר עמלק אינו בהכרח מצוה על כלל ישראל אלא אדרבה הוא הדרך שהקב"ה יקיים הבטחתו ולכן נצטוה בו המלך שהוא היושב על כסא ה' והוא שליח ה' בעולם לערוך מלחמתו. [ונחלקו הפוסקים אם יוצאים ידי קריאת זכור בפרשת ויבא עמלק, ולהרמב"ם י"ל דהיינו טעמא דהרי ויבא עמלק מיירי במלחמה לה' בעמלק ומצות זכור הוא מה שאנחנו מצוים בו וזהו רק בזכור שבפרשת כי תצא.]

וביאור הפסוק בפרשת בשלח מתפרש בב' דרכים שונים, דכתיב כתב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע כי מחה אמה את זכר עמלק, וכתב זאת זכרון קאי על מה שנצוונו בפר' זכור לזכור כמבואר ברמב"ן, ונחלקו בביאור המילה כי, דלהרמב"ן הוא כפשוטו לשון אשר ופי' הפסוק כך הוא: כתב זאת הוא מעשה עמלק שנאמר בפרשה זו זכרון בספר, כי פירושו 'אשר' מחה אמה אני הולך למחות את זכר עמלק ואני מצוה שתכתבוהו כדי שידעו למה. אבל רש"י לא פי' הכי אלא פירשו בלשון דהא ומבאר הפסוק כך: כתב זאת זכרון היינו שיזכרו

משיחתו. ונראה לבארו כע"ז ולאור דברינו הנ"ל דאחר הגזירה דקרק ממלכות מעליך כבר לא ישב על כסא ה' אלא היה כשאר מלכי ישראל בזמן ממלכת יהודה שנמשחו למלכות ולא ישבו על כסא ה'. ובתנחומא (סוף כי תצא) איתא דירושלים נקרא כסא ה' ומביא פסוק ע"ז, וא"כ י"ל דרך מלך היושב בירושלים נחשב ליושב על כסא ה' דהיינו מלכות בית דוד, ואולי אין זה אלא מדוד ואילך שנבחר ירושלים אז הוי ירושלים כסא ה' אבל לפני הבחירה בדוד ובירושלים היה שייך כסא ה' גם ע"י מלכות שאול ובמקום אחר.¹⁴

הדברים. ואולי מלכי בית חשמונאי וגם מלכי ישראל מירבעם ואילך אינם יושבים על כסא ה', אע"ג דיש להם דין מלך בישראל וגם נמשחו למלך. ועי' משך חכמה (בהפטרה לזכור) שאחר שאמר שמואל לשאול קרע ה' ממלכות ישראל מעליך לא היה בו דין מלך עוד¹³, אמנם ודאי דאינו כפשוטו דהרי כמה פעמים מצינו בספר שמואל (ש"א כד ו, כו ט, ש"ב א יד ושם מיירי גם בשעת מיתת שאול) שקראו דוד לשאול משיח ה' גם אחר דברי שמואל הללו, ופירוש משיח ה' הוא שהיה משוח למלך והרי אילו בטלה מלכותו בטלה

סימן ג - גדר המחייב עמלק שנעשה בימי מרדכי ואסתר

כתב זאת זכרון בספר

לנו להזכיר מלחמת עמלק בספר ואלה שמות ובמשנה תורה ובספר שמואל, ויל"ע דהרי אע"פ שמצאו דרשא דכתב זאת זכרון בספר מ"מ איך נתרץ את הדרשא דכתבתי לך שלישים ולא רבעים.

יב) איתא בגמ' (מגילה ז.) 'שלחה להם אסתר לחכמים כתבוני לדורות שלחו לה הלא כתבתי לך שלישים, שלישים ולא רבעים עד שמצאו לו מקרא כתוב בתורה כתב זאת זכרון בספר, כתב זאת מה שכתוב כאן (פר' בשלח) ובמשנה תורה, זכרון מה שכתוב בנביאים, בספר מה שכתוב במגילה, כתנאי כתב זאת מה שכתוב כאן זכרון מה שכתוב במשנה תורה בספר מה שכתוב בנביאים דברי רבי יהושע רבי אלעזר המודעי אומר כתב זאת מה שכתוב כאן ובמשנה תורה זכרון מה שכתוב בנביאים בספר מה שכתוב במגילה, עכ"ד הגמ'. פי' הגמ' הוא דמדכתיב הלא כתבתי לך שלישים ילפינן דיש שיעור מסוים כמה פעמים אפשר לכתוב ענין מלחמת עמלק ומכתב זאת זכרון בספר למדו דעדיין יש לכתוב מלחמת עמלק בספר דקאי על המגילה. והנה הא דכתבתי לך שלישים פי' רש"י 'בשלשה מקומות יש

והנה ביאור הדרשא דכתב זאת לפי ר"א המודעי מבואר בירושלמי (מגילה פ"א ה"ה) שכתב וז"ל 'הדא היא דכתיב (שמות יז יד) ויאמר ה' אל משה כתוב זאת זכרון בספר זאת תורה כמה דתימר (דברים ד מד) וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל זכרון אלו הנביאים (מלאכי ג טז) ויכתב ספר הזכרון לפנינו ליראי ה' וגו' בספר אלו הכתובים (אסתר ט לב) ומאמר אסתר קיים את דברי הפורים האלה ונכתב בספר. פי' הדברים ד'זאת' קאי על כל מה שכתוב בהתורה אשר שם משה. ולפ"ז מפרש המהרש"א דהשו"ט היה מהו השלישים אם כאן ומשנה תורה נמנו כשנים וכו"י דדריש לי' בתרתי, או דנמנו כאחד וכולהו חדא

13 ויש שפירשו עפ"ז למה שמואל לא הרג לאגג מדין מחייב עמלק כשנ"ת לעיל מהגרי"ז.

14 ויש לפרש עוד עפ"מ שראיתי מובא מהגרי"ז ותלמידיו (בספר נתיבות רבותינו ובספר עמק ברכה) דיש מלך שנמשח למלך כבר אלא שאין בו שררת המלכות וחלוק דינו במקצת מדיני המלך וזהו שכתוב והיה כשבתו על כסא ממלכתו דהיינו שיש בו גם שררת המלכות, וי"ל דמלך כזה אין עליו מצות מחייב עמלק ומשום דאע"ג דמלך הוא מ"מ עדיין אינו יושב על כסא ה' (ולכן דוד בצקלג לא קיים מצוות מחייב עמלק בשלימות ולקח לנפשו השלל).

שיכתבו לדורות ענין המחיית עמלק שהיתה שם.

[יד] ובעיקר הטענה דכתבתי לך שלישים יל"ע מהו פשר הנידון כמה פעמים מותר לכתוב מלחמת עמלק, וכי האם יש משמעות לכמה פעמים ניסו ולא הצליחו והרי עיקר קיום מלחמת עמלק יהי' לעתיד כשיצליחו, וכל מה שנכתבו שאר הפעמים אינם מחמת גופו של מחיית עמלק אלא לדברים צדדיים, כגון המעשה דשאל שנכתב לומר שלא שמע לדבר ה' ושלכן נדחה ממלכותו, ומה שנעשה בימי מרדכי נכתב בשביל כל הנס הגדול שנעשה לישראל, וצ"ע מאי שנא ג' אלו משאר המלחמות שהיו עם עמלק שהובא לעיל שאינו נכלל בזה.

ועי' מדרש תנחומא (סוף כי תצא) עה"פ מדור דור, ר' אליעזר אומר מדורו של משה, ועד דורו של שמואל, ר' יהושע אומר מדורו של שמואל, ועד דורו של מרדכי ואסתר, ור' יוסי אמר מדורו של מרדכי ואסתר, עד דורו של מלך המשיח ע"כ. ומבואר מזה דמלחמת עמלק יש לו זמנים מסוימים והוא שייך לדורות מסוימות עד שנחלקו על איזה דורות קאי הפסוק. ויש כאן נידון אם דורו של מרדכי נכנס בזה, וצ"ב מהו הנידון בזה.

טו] ובאמת צ"ע מהו ענין מחיית עמלק שהיה בימי מרדכי והרי אינו זמנו של מחיית עמלק דהא אמרנו דמצות הכרתת זרע עמלק הוא רק אחר שמעמידין להם מלך, ובפרט לשיטת היראים שהמצוה מוטל הוא על המלך וכל שאין מלך ליכא מצוה, וא"כ בזמנו של מרדכי שלא היה להם מלך לא היה דין מחיית עמלק. ועו"ק דהרי מפורש בפסוק והיה בהניח לך ה' אלוקיך מכל אויביך תמחה דהיינו דמחיית עמלק הוא רק בזמן הנחה מהאויבים וזה לא היה בימי מרדכי.

מקום נינהו ומשום דס"ל כר"א המודעי דזאת קאי על כל מה דכתיב בתורה. ועדיין לא ברירא לן למה באמת נמנה כאחד.¹⁵

ועוד יש לאלוה מילין לבאר פלוגתתם עפ"מ שנתבאר לעיל המחלוקת בין הרמב"ם והרמב"ן. ונאמר דר"י ס"ל כמשנ"ת בדעת הרמב"ם דמלחמת עמלק הכתובה בפר' בשלח ופר' כי תצא הם ב' דברים שונים, דפרשת בשלח מייירי במלחמת ה' בעמלק ופרשת כי תצא מייירי במה שאנחנו נצטוונו ללחום בעמלק ולכן מנה אותם בשני דברים וכתב זאת הוא מה שכתוב כאן דהיינו בבשלח וזכרון הוא מצות זכור שנאמר בכי תצא. אבל ר"א המודעי ס"ל כמשנ"ת בדעת הרמב"ן דבשלח וכי תצא א' הוא, דהמלחמה דפר' כי תצא הוא ניהו קיום מלחמת ה' בעמלק ולכן מנהו באחת. אמנם לפ"ז מתפרש הגמ' היטיב להרמב"ן דמסקנת הגמ' הוא כר"א המודעי, אבל לפי הרמב"ם דס"ל להלכה דב' דינים הם א"כ ע"כ דלומד דגם לר"א המודעי חלוקים הם ונרמזו בהפסוק ד' דברים וא"כ עדיין ק' איך יתפרש הפסוק דכתבתי לך שלישים.

כתבוני לדורות

יג] והנה לכאורה מבואר דעיקר מה שביקשה אסתר כתבוני לדורות שיתחשב המגילה מכ"ד כתבי הקודש הוא מצד המחיית עמלק שהיה שם, דהרי אם נאמר דבקשתה היתה רק על הנס וסיפור הדברים מאי נפ"מ בזה דהרגו גם עמלקים, ולמה הוי הדרשא דכתבתי לך שלישים ולא רבעים עיכוב על זה, והרי גם הכנעני מלך ערד היה עמלק וגם במלחמת דוד בצקלג הרג את העמלקים וגם עוד כמה סיפורים בני"ך ואינן מנועין מלהיכתב משום הדרשא דכתבתי לך שלישים, וע"כ הטעם הוא משום דסיפורים אלו אינן בגדר מחיית עמלק ולכן אינן נכללין בדין זה של כתבתי לך שלישים, וא"כ מוכח דהנידון לגבי אסתר היתה

15 במהרש"א משמע דדרשינן שלישים על תורה נביאים וכתובים ולא על ג' מקומות ולפ"ז מובן אבל לפי רש"י צריך לומר כמו שנתבאר בפנים.

דכתוב זאת זכרון בספר שגם זה הוא בכלל מלחמת ה' בעמלק. וביאור הדבר (שמעתי מא"מ) דזכרון הוא מה שאנו מצווים לזכור ומטרתו הוא כדי שנמחה וכשנ"ת, אבל בספר הוא מה שכתוב בספר למשמרת ואינו תלוי בנו ואין שייך להצווי לזכור דהרי אין אנו מצווים על מלחמה זו, והוא דורו של מרדכי.

ומצאתי דברים מפורשים במדרש תנחומא סוף כי תצא וז"ל ר' יהושע בן לוי בשם רבי אלכסנדר כתוב אחד אומר תמחה את זכר עמלק, וכתוב אחד אומר כי מחה אמחה את זכר עמלק, כיצד יתקיימו שני כתובין הללו, עד שלא פשטו ידיהן בכסא תמחה, משפשטו ידיהן בכסא אמחה, אפשר בשר ודם יכול לפשוט ידו בכסאו של הקדוש ברוך הוא, אלא על ידי שהחריב את ירושלים, דכתיב כי בעת ההוא יקראו לירושלים כסא ה', לפיכך כתיב כי מחה אמחה, ע"כ. ומבואר דמה דכתיב כי מחה אמחה קאי על זמן הגלות דייקא, אלא שיש הבדל בינינו לדבריו רק בגלות התחדש הענין של אמחה ולדברינו רק אז נוגע הענין של אמחה דלא שייך עוד תמחה.¹⁶

כתבתי לך שלישים

טז] ומה שפי' רש"י הא דכתבתי לך שלישים 'בשלשה מקומות יש לנו להזכיר מלחמת עמלק בספר ואלה שמות ובמשנה תורה ובספר שמואל', נראה לבאר דג'

אמנם נראה דאח"כ דודאי דאיננו מצווים אלא כשיש מלך ורק כשיש הנחה מהאויבים ואז נאמר מצוות 'תמחה' שאנו מצווים למחות, מ"מ זה הוא רק מצד המצוה שנצטוונו אנו למחות את זכר עמלק, אבל גם להרמב"ם איכא עוד ענין של מלחמה לה' בעמלק והוא נמשך מדור דור וקאי גם על דורו של מרדכי. ופי' הדברים הוא דמלחמת ה' בעמלק אינו מתקיים רק ע"י מה שנצטוונו למחות את שמו אלא מלחמה זו מנהל אותו הקב"ה בעצמו וגם כשאנו בכוחינו לעשות וגם בזמן שאיננו מצווים בה, ולכן בימי מרדכי שהיה בימי הגלות ובלי מלך סיבב הקב"ה שיתקיים ענין מחיית עמלק ע"י ניסים גדולים.

וי"ל דזה היה הנידון בין התנאים אם מדור דור קאי גם על דורו של מרדכי, ומשום דאז ליכא מלך וליכא הנחה מהאויבים וממילא דליכא ציווי של תמחה את זכר עמלק ואינו זמן הכרתת זרע של עמלק מצידיו ומ"מ דלמא מלחמה לה' בעמלק שייך גם לדר זה. ולפי"ז י"ל דזה היה גם הנידון בין אסתר לחכמים ששאלה כתבוני לדורות וכבר נתבאר דכונתה היה שיכתבו את ענין מלחמת עמלק שהיה שם, וי"ל דהויכוח היה אם דורו של מרדכי נכלל במש"כ מדור דור ואם גם זה הוא יש בו ענין מלחמת עמלק כיון דאינו מלחמה ששייך לדין תמחה את זכר עמלק. והחכמים אמרו הלא כתבתי לך שלישים דמלחמת עמלק יש לו רק ג' מקומות, ועד שמצאו רמז מקרא

16 ועוד אפשר לבאר ע"פ דרוש דהנה חוץ מדורו של משה שהוא תחילת המלחמה ודורו של משיח שהוא סוף המלחמה ישנם עוד שני דורות דהיינו דורו של שמואל ודורו של מרדכי, והנה דורו של שמואל היה זמן השלימות בישראל כשהנבואה היה במלא עוצמתה ושקול שמואל כמשה ואהרן ושמואל משח ב' מלכים והם עשו את המלחמת עמלק, אבל דורו של מרדכי היה בזמן הכי ירוד כשהיו בגלות וע"פ חשבונם גם עבר זמן הגאולה והיה במצב ירידה מאד, וקמ"ל דגם אז איכא מלחמה לה' בעמלק ומתקיים גם כשכביכול אין שכינה שורה בישראל. וי"ל דהיינו מה שאסתר שאלה כתבוני לדורות דהיינו שרצתה שגם ענין מחיית עמלק שבימי הגלות יכתב, ומצאו ודרשו כתב זאת זכרון בספר ובספר קאי על אסתר, ופי' הדברים דמחיית עמלק שבימי אסתר אינו מחמת הציווי אלא שנעשה מאלי ע"י התשובה וקבלת התורה והוא בספר שע"י קיום מה שכתוב בספר ולימוד התורה או ע"י כתיבת התורה כדברי הבית אהרן דכל מה שהספר נכתב יותר אזי יותר נמחה זכר עמלק. (ולכן נתרבה ענין עמלק בהספרים ע"ד העבודה כי בימינו נעשה המחייה ע"י הקב"ה ע"י שנשפר מעשינו ולא נצטוונו אנו להלחם בו עכשיו.)

שלשים ולא רבעים דליכא דורו של מרדכי עד שדרשו מבספר כנ"ל.

[יז] ולכן אע"ג דדרשו מבספר שגם הא דמרדכי צריך להיכתב עדיין כתיב כתבתי שלישים, כי יש רק ג' כתובים המדברים ממצות מחיית עמלק, וזהו כתבתי לך שלשים דהיינו מה שנוגע לנו יש רק שלש, אבל שוב דרשו מדכתיב 'בספר' דחוץ מהשלישים יש גם מלחמה לה' בעמלק שהוא מדור דור גם בדורו של מרדכי שהוא בעת שאנחנו בגולה וליכא מצוות תמחה, וכשנ"ת. ואין צריך לפרש כהמהרש"א דהשו"ט היה מהו השלישים גופא אלא דשלישים וכתובת המגילה הם ב' דינים א' קאי על מצות תמחה וא' על מלחמה לה' בעמלק מדור דור, ומתורץ דגם להרמב"ם דס"ל דלר"א המודעי יש ד' כתיבות של מלחמת עמלק אין זה סתירה להא דכתבתי לך שלישים.

[יח] והנה לר"א פ"י הפסוק דמדור דור הוא מדורו של משה שאז נתחדש ענין המחיה, לדורו של שמואל שאז נתקיים המחיה וכשנ"ת שאז נאבד האומה העמלקית. ורבי יהושע ס"ל מדורו של שמואל שאז נתקיים ענין תמחה על ידינו, לדורו של מרדכי שנתקיים ב' מלחמה לה' בעמלק, ולפ"ז הוי פ"י הפסוק כך 'כי יד על כס היינו כשיש מלך בישראל איכא מצוות מחיית עמלק, אבל מלחמה לה' בעמלק נמשכת גם אח"כ מדורו של שמואל לדורו של מרדכי. ורבי יוסי ס"ל דמדור דור נמשך עד דורו של מלך המשיח. וצ"ב מהו הנידון לענין דורו של משיח, ונראה לומר דפליגי אם נאמר ע"ז מלחמה לה' בעמלק או שהוא מצוה המוטלת כולו עלינו ועל דרך מה שאמרו 'אין ישראל נגאלין אלא בתשובה' דהגאולה דלעתיד צריך לבא כולו מכח איתערוותא דלתתא ולכן גם הכרתת זרעו של עמלק דלעתיד צריך לבא על ידינו ומכח המצוה שאנו מצווים בו, ור"י ס"ל דגם בזה יש הבטחה מיוחדת דמלחמה לה' בעמלק. ועוד יש לאלוה מילין לפרש מחלוקת זו ויתפרש בסוף המאמר.

מקומות אלו הם הם הג' דורות והם ג' שלבים במחיית עמלק, חוץ מדורו של מרדכי שהוא שלב רביעי. הראשון הוא בפר' בשלח והוא דורו של משה דאז נתחדש הענין של מחיית עמלק ולכן נאמר עליו מדור דור ב'מ' דהיינו מדורו של משה ששם הוא התחלת הענין והתבשרנו בו כי מחה אמחה.

והנה שם נצטוה משה 'כתב זאת זכרון' והכונה הוא שיכתוב מצות זכרון והוא מצות זכור שבפרשת כי תצא (כמבואר ברמב"ן וזהו אף להרמב"ם), והזכרון הוא שנוכח מעשיו כדי שנמחה אנחנו את שמו מתחת השמים כדכתיב תמחה את זכר עמלק מתחת השמים וזה לא נתקיים בימי שאול ודוד, דבימיהם נאבד האומה העמלקי עד שהיה מצב של והניח לכם מכל אויביכם וכשנ"ת לעיל, אבל שלא ישאר שום זכר מתחת השמים זה לא נתקיים עד לעתיד לבא בבי"י, ולכן המקום השני הוא פרשת כי תצא וקאי על הדור של מלך המשיח שאז יתקיים דבר זה. ובזה יש לבאר מה שתמוה לכאורה על הא דכתיב לא תשכח וכי צריך לאו בתורה שלא נשכח לקיים את המצוה, אמנם ביאור הדבר הוא דמלחמת עמלק דינו רק כשיעמידו להם מלך וכשיהיה הנחה מהאויבים ואינו קרוב ויש חשש שכחה ובפרט דעיקר קיומו הוא רק לעתיד לבא ולכן הוצרך התורה לאזהרה מיוחדת שיזכרו ולא ישכחו.

והשלישי הוא ספר שמואל והוא דורו של שמואל ושם נתקיים מחיית עמלק במקצת שנאבד האומה העמלקי ע"י שאול ונשלם בימי דוד (ונגמר ע"י בני שמעון כמבואר בדב"ה") ושוב לא קמה עוד עמלק כאומה כי לא מצינו עוד אח"כ העמלקים כאומה רק כיחידים בימי המן. וגם זה נרמז בתורה בפסוק מדור דור דהיינו דהמלחמה הוא בשלבים דורות דורות, וכן בפסוק כי יד על כס דקאי על הכרתת עמלק ע"י מלך היושב על כסא ה' כשנ"ת. אמנם כל זה הוא רק

סימן ד - קיום זכירה שע"י קריאת המגילה

נוכרים ונעשים

ליישוב קצת דכל הסיפור של פורים היה מענין מלחמת עמלק בין מה שחישב על היהודים לאבדם היה משום שנטר איבת אבותיו ובין מה שנתקיים בו ונהפוך הוא אשר ישלטו היהודים המה בשונאיהם היה משום מלחמה לה' בעמלק מדור דור, ולכן הוי מעין דבר א' שהצילנו ממות ע"י עמלק הרשע וזרעו לחיים, ודבר א' משלים לחבירו.

[כ] שוב הראוני את דברי האבני נזר (חאו"ח סי' תקי"א) שהביא דיוק זה דנזכרים ונעשים דמבואר דקריאת המגילה הוא מדין זכירת עמלק, ומביא שם דברי הרמב"ן ריש מגילה שכתב שהאיר ה' את עיניהם ומצאו מקור לקריאת המגילה מה"ת מדכתיב זכרון בספר, והר"ן מק' דהרי בספר קאי על כתיבת המגילה בכתבי הקודש ולא על קריאת המגילה, ועי' תשב"ץ (ח"ג רצז) שמציין שדברי הרמב"ן הוא מהירושלמי והרמב"ן מביאו בפרשת ואתחנן והירושלמי מביא את דרשת דהבבלי גם על קריאת המגילה.

וז"ל הירושלמי (מגילה פ"א ה"ה) 'ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן שמונים וחמשה זקנים ומהם שלשים וכמה נביאים היו מצטערין על הדבר הזה אמרו כתיב [ויקרא כז לד] אלה המצות אשר צוה ה' את משה אלו המצות שנצטוונו מפי משה וכך אמר לנו משה אין נביא אחר עתיד לחדש לכם דבר מעתה ומרדכי ואסתר מבקשים לחדש לנו דבר לא זזו משם נושאים ונותנים בדבר עד שהאיר הקדוש ברוך הוא את עיניהם ומצאו אותה כתובה בתורה ובנביאים ובכתובים הדא היא דכתיב (שמות יז יד) ויאמר ה' אל משה כתוב זאת זכרון בספר זאת תורה כמה דתימר (דברים ד מד) וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל זכרון אלו הנביאים (מלאכי ג טז) ויכתב ספר הזכרון לפנינו ליראי ה' וגו' בספר אלו הכתובים (אסתר ט לב) ומאמר אסתר קיים את דברי הפורים האלה ונכתב בספר עכ"ל.

יט] כתיב (אסתר ט כח) והימים האלה נזכרים ונעשים, והגמ' (מגילה ל.) כשמדבר על קריאת פרשת זכור אמר רב פורים שחל להיות בע"ש מקדימין פרשת זכור כי היכי דלא לקדום עשיה לזכירה, ומבואר ד'נזכרים' קאי על קריאת פרשת זכור שהוא זכירת מעשה עמלק. ומאידך בדף ב: דריש דנזכרים קאי על מקרא מגילה וקאמר הוקש זכירה לעשיה למילף משאר מצות היום דגם קריאת המגילה הוא ביום ארבעה עשר דייקא, וכן הגמ' בדף יח. יליף שהקריאה יהיה בספר מגז"ש זכרון זכרון דכתיב הכא נזכרים, ומבואר דנזכרים קאי על קריאת המגילה. ולכאורה מהא דנזכרים נדרש בין לקריאת פרשת זכור ובין למקרא מגילה מבואר דקריאת המגילה יש בו מענין זכירת מעשה עמלק, ואולי היינו משום דמחשבת המן הוא ג"כ ממעשה עמלק או שהוא כמו שנתבאר דכתבוני לדורות קאי על המחייט עמלק שבו. וכ"כ הרמב"ן בפר' כי תצא ולא ידעתי מה היא הזכירה הזו בפה, אם לאמר שנקרא פרשת עמלק בציבור, ונמצינו למדין מן התורה בשניה זכור, ויהיה סמך למקרא מגילה מן התורה, ומבואר ג"כ שמקרא מגילה יש בו מענין זכור את אשר עשה לך עמלק. ויל"ע אם יוצאים בו בפועל כיון דאין בו זכירת מעשה עמלק ממש.

וצ"ב איך מתאים הוא עם הסוגיא בגמ' (מגילה יד.) מ"ח נביאים עמדו לישראל ולא פחתו ולא הותירו חוץ ממקרא מגילה מאי דריש ארחב"א אריב"ק ומה מעבדות לחירות אומרים שירה ממיתה לחיים לא כ"ש, ומסיים הגמ' דאין אומרים הלל משום דקרייתתה זו הלילא. והנה משמעות הגמ' הוא דקריאת המגילה הוא הלל על הנס שהצילנו ממיתה לחיים, ולפי מה שהבאתי לעיל מהרמב"ן והפייט ביוצרות שמצוות זכור הוא הודאה להשי"ת על המחיה, יש

בספר, ובספר קאי על המגילה. אמנם הגר"פ פרלא (שם) נתקשה בדבריו ופלפל בדבריו הרבה והוציא אותם מפשוטן, ולדעתי הענייה הדברים כפשטן וצריך ליישב קושיותיו. והנה א' מהקושיות שהק' הוא דא"א להיות דכתב זאת רמז מגילה דהגמ' דכתבנו לדורות קאי על הכתיבה ולא על קריאה ואיך הוי כתב זאת רמז לקריאת המגילה.¹⁸ אמנם לדברינו הנ"ל מתבארים הדברים כפשטן ממש דכיון דמצות קריאת המגילה קאי על המחית עמלק שבו, ומכתב זאת דרשינן שחוץ מהג' פרשיות של עמלק הנרמז בקרא דכתבתי לך שלישים יש עוד פרשה של מחיית עמלק בימי מרדכי, וממילא דשייך ב' תקנה ודין קריאה של מחייה זו.

והיה אפשר ליישבו עוד באופן נאה ע"פ דברי הגר"י דיש ב' דינים בכתיבת המגילה, א' מה שנצרך לקריאת המגילה שבפורים וב' שהוא נחשב מכ"ד כתבי הקדש ויש בו דיני כתיבת כה"ק, וע"ז אמר אסתר כתבנו לדורות שיהיה נחשב מכ"ד כתה"ק, ולפ"ז י"ל דכיון דדרשו כתב זאת לכתוב את המגילה בכתה"ק נעשה מצוות פורים מרומז בהתורה והוא מדברי קבלה וכעין דאורייתא.

זכר עמלק מתחת השמים

כב[הרבה מקשים על מה שכתב הרמב"ם (מלכים ה ד) על מלחמת ז' עממין 'זכר אבד זכרם' ולא כתב כן על מלחמת עמלק, והנה כפשוטו התי' הוא כמשמעו דז' עממין נאבד זכרם ע"י שדוד הרגם וכמו שהאריך הרמב"ם במנין המצוות (עשין קפז) דהמצוה אינו קיים עוד משא"כ בעמלק דעדיין קיימים בעולם, אלא דהרדב"ז כתב דאבד זכרם משום שבלבלם סנחריב וממילא דקשה דהרי גם עמלק בבלבלם סנחריב.¹⁹ ובספה"מ (שם)

והנה הירושלמי קאי על קריאת המגילה שהוא מצוה שנתחדש ויש בו משום אלו המצוות שאין לחדש דבר מעתה ולא על כתיבתה בכתה"ק שע"ז לא היה ק' מידי דהרי הרבה ספרים נכתבו אחר משה. ובאמת צ"ב היכן מצא בדרשא זו על קריאת המגילה, וצ"ל דס"ל דכל הפרשיות יש בהם משום זכרון וקיום מצות זכור וגם הא דבספר יש בו משום זכרון.¹⁷ והר"ן ס"ל דהבבלי חולק על זה דלא הביא לדרשא זו אלא לענין כתבנו לדורות שהוא כתיבתה בכתבי הקודש, ולכן חולק על הרמב"ן. אמנם י"ל דהרמב"ן ס"ל דגם הבבלי מודה להירושלמי וכונת הירושלמי הוא כהבבלי, ומשום דאחר שדרשו מבספר שיש עוד פרשה של מלחמת עמלק שייך ב' ממילא גם ענין של קיום מצות זכור ואין זה מצוה חדשה אלא תקנה בעלמא, וכמו שכתב הרמב"ן בחומש דמצות זכור הוא סמך למקרא מגילה מה"ת. ואפשר להוסיף דדלמא הר"ן ס"ל כהרמב"ם דמצות זכור הוא לעורר איבתו וזה אינו שייך למגילת אסתר בין מצד מה שלא כתיב בה מעשה עמלק ובין מצד מה שהמחייה שבה הוא מצד מלחמת ה' בעמלק ולא מצד מה שנצטוינו בתמחה את זכר עמלק, והרמב"ן לשיטתו דס"ל דמצות זכור הוא לזכור מה שהקב"ה הבטיח למחות את זכר עמלק והסיבה לזה א"כ גם בקריאת המגילה יש ענין זה משום שרואין איך שקיים הבטחתו ונעשה בו ענין מחיית עמלק.

כא[ועי' ברס"ג שכתב בזה"ל 'כתב זאת רמז מגילה ונר חנוכה עד כלות', ובפשוטו מנה כאן ב' מצוות דרבנן מגילה ונר חנוכה, ומה שאמר כתב זאת רמז מגילה מתפרש ע"פ הגמ' הנ"ל שביקשה אסתר כתבנו לדורות ומצאו רמז מדכתיב כתב זאת זכרון

17 ואולי נימא דכיון דהוא מכתבי הקודש הוי קריאת המגילה מעין תקנה ללמוד ספר זה ביום זה ואין בו משום מצוה חדשה ודלא כדברי הגר"י שהאריך לבאר דקריאת המגילה אינו שייך להא דהמגילה הוא מכה"ק.

18 צ"ל דלא ניחא ל' ללמוד כהירושלמי דס"ל כהר"ן או משום דהרי הירושלמי למד קריאה מבספר אבל כתב זאת ודאי אינו רמז לקריאת המגילה, אא"כ נאמר דלישנא קייטא נקט.

19 ובאמת שכן כתב המנח"ח מצוה תר"ד דבזמנינו ליכא מצוה מחיית עמלק דסנחריב בבלבלם, ולכאורה אינו נכון דהרי מימי דוד ואילך כבר לא נשאר שם ושארית לאומה העמלקי וכשנ"ת ורק יחידים נשתתרו.

בהרמב"ם ואדרבה מסתימתו משמע להיפך, ואולי הפשט הוא דכל זמן שיש אומה בארץ לא מהני הא דברח לחו"ל דהרי יחזור לארץ לביתו ולמשפחתו וחייבין לשרש אחריו אבל אם נתבטל האומה ויחידים הלכו לחו"ל או גם אם כל האומה עבר לגור בחו"ל ובאופן שאינן עוד מהעמים ההם הקיימים בארץ ליכא עוד מצוה להורגם.

כד] אמנם לפי כל הדברים שנתבארו אפשר להוסיף ולבאר בדרך אחרת דלעולם גם עמלק אבד זכרם וליכא שוב מצוה, ולכן כהיום הזה ליכא מצוה (וכן איתא בסמ"ג ומובא בהג"מ דעד ימות המשיח אינה נוהגת מצוה זו, ואולי זהו כונתו, ובפשוטו כונתו הוא משום דליכא מלך והנחה מהאויבים כשנ"ל לעיל), אלא שלעתיד יגלה לן הקב"ה מי הם העמלקים כדי לקיים שבועתו כי מחה אמחה מתחת השמים, דהוא ריבוי שכל מקום שנמצאים ימחו, ומשום מלחמה לה' בעמלק, ולכן יהיה לעתיד שוב מצות מחיית עמלק, וזה לא יהיה בו' עממין.

ולאור דברים אלו אפשר לבאר הנידון השלישי בהתנחומא והוא שיטת רבי יוסי דמדור דור מתפרש מדורו של מרדכי עד דורו של מלך המשיח ושאר התנאים נחלקו עליו, והוא משום דשאר התנאים סברו דליכא מצוה לדורו של משיח כיון דאבד זכרם, ור"י ס"ל דעתיד הקב"ה לגלותם וזהו המלחמה הנמשכת מדור דור מדורו של מרדכי לדורו של משיח שהם שני דורות שהמלחמה שבהם אינו בא מצד המצוה המוטל עלינו למחות את זכר עמלק אלא הוא מצד רצון הקב"ה במחיקת שמם דהיינו מלחמת ה' בעמלק, כן יאבדו אויבין השם והרשעה כליל יחלוף ויהיה כסאו שלם ושמו שלם ויתגלה מלכותו עלינו ובכך צדיקים יראו וישמחו במהרה בימינו אמן.

מפורש בהרמב"ם דלא כהרדב"ז שכתב על ז' עממין וז"ל: 'וכן עשינו עד אשר תמו ונכרתו על ידי דוד ונתפזרו הנשואים ונתערבו בין האומות עד שלא נשאר להם שם', ומבואר דלאו ע"י סנחריב נאבדו אלא ע"י דוד, אמנם מ"מ מבואר גם מהתם שנשארו קצת מהם בחיים ונתערבו בין האומות, וא"כ צ"ע מאי שנא העמלקים מז' עממין. ואולי קושיא מעיקרא ליתא דהרי רואים שבימי מרדכי עדיין ידעו מי הם העמלקים שביניהם משא"כ בשאר ז' אומות.

ויש מבארים דמצות ז' עממין הוא על הריגת האומה וכל שנתערבו ובטל שם האומה מיני' שוב ליכא מצוה על היחידים אבל בעמלק כתיב זכר עמלק דגם זכר מהם שאינו נקרא ע"ש האומה חייב לאבד. והא דכתיב לא תחיה כל נשמה צ"ל לדבריהם דהכונה הוא שכל זמן שיש שם אומה יש בו דין לא תחיה כל נשמה ממש, וצ"ע בזה. והמשמעות הפשוט הוא להיפך מהנ"ל דבו' עממין יש דין לא תחיה כל נשמה ממש, ובמלחמת עמלק כתיב תמחה את זכר עמלק ואם ליכא זכר דאבד זכרם ונתערבו בין האומות יש מקום לומר דליכא עליהם מצוה, והרמב"ם לא כתב במלחמת עמלק דמי שבא לידו א' מהם ולא הרגו עבר ד"ת כמש"כ לענין ז' עממין.

כג] ולכאורה יש מקום לומר באופן אחר והוא דמצות ז' עממין הוא רק כשהם בארץ ישראל אבל אין מחוייבים להורגם כשהם בחוץ לארץ משא"כ בעמלק דכתיב 'מתחת השמים' דמשמע בכל מקום בעולם ימחו. וראי' לזה הוא מהא דשלח יהושע שלש מכתבים וא' מהם הוא דהרוצה לברוח יברח, וכן עשה הגרגשי שברחו ונתיישבו בארץ אפריקי, ומוכח דליכא מצוה לשרש אחריהם באפריקי ובחו"ל.²⁰ ויל"ע דלא הוזכר דין זה

